

Utjecaj elemenata antičke Grčke na rimsko društvo

Kovač, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:307208>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

KARLO KOVAČ

GODINA OBRANE: 2021.

DIPLOMSKI RAD

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

KARLO KOVAČ

**UTJECAJ ELEMENATA ANTIČKE GRČKE
NA RIMSKO DRUŠTVO**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021. godina

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA POVIJEST

KARLO KOVAČ

**UTJECAJ ELEMENATA ANTIČKE GRČKE
NA RIMSKO DRUŠTVO**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Zagreb, 2021. godina

Sažetak

U ovom radu Rimska civilizacija bit će analizirana kroz prizmu kulture antičke Grčke. Na sljedećim stranicama bit će prikazano na koji način su grčki elementi utjecali na Rimljane. Grčki utjecaji vidljivi su u svim sferama rimske kulture i društva, od jezika, književnosti, umjetnosti, pa i samih običaja Rimljana te njihovih vjerovanja i mitova. Takav utjecaj na Rim ne čudi uzimajući u obzir da je civilizacija Grka odnosno Helena bila starija i razvijenija od rimske u trenutku „dodira“ njihovih kultura, no tek pomnom analizom može se vidjeti i razmjer tog utjecaja. Čak ni vojska koja je bila izvorno rimska odnosno italska nije ostala imuna na helenističke vojne taktike, a političari su, ovisno o ustroju rimske države, često pokušali imitirati svoje mediteranske susjede.

Ključne riječi: Rimska civilizacija, utjecaj antičke Grčke, Grčko-rimska kultura, religija, vojska, politika

Sadržaj

Sažetak	3
Uvod.....	5
1. Grčko-rimska kultura i društvo	6
1.1. Jezik i književnost.....	8
1.2 Umjetnost.....	9
1.3 Društvo.....	11
2. Religija i mitologija Starih Rimljana	13
2.1 Religija.....	14
2.2 Mitologija.....	16
3. Vojska i vojna osvajanja antičkog Rima.....	19
3.1 Vojska	20
3.2 Vojna osvajanja.....	23
4. Politika i pravni aspekti Rimske države.....	26
4.1 Rimsko Kraljevstvo	26
4.2 Rimska Republika.....	28
4.3 Rimsko Carstvo.....	31
Zaključak.....	33
Literatura:.....	35
Izvori:	36

Uvod

Tema ovog rada odnosi se na rimsko društvo te pokušaj analize koliko je na njega utjecala antička Grčka. Rimsku civilizaciju sama po sebi iznimno je kompleksna i nastala je od mnoštva različitih elemenata, neki od njih su običaji italskog područja, neki su ostaci asimilacije Rimljana s Etruščanima, dok su neki rezultat doticaja Rimljana s mnogim narodima i njihovim kulturama tijekom rimskih osvajanja.

Cilj ovog rada je iz mješavine svih tih elemenata naglasiti one koje su Rimljani direktno ili indirektno preuzeli od starih Grka. Tako kompleksu tematiku je potrebno raščlaniti na više faktora. Stoga će u ovome radu rimsko društvo biti istraženo s više područja: kulture i društva, religije i mitologije, vojske i vojnih osvajanja te politike i pravnih aspekata.

Ono što danas znamo o rimskoj ranoj povijesti više počiva na mitovima nego konkretnim dokazima, no i oni donekle pokazuju koliko su Rimljani i stari Grci bili povezani. Najbolji primjer za to je Vergilijev¹ ep *Eneida*. Ep se nastavlja na Homerovu² *Ilijadu* te opisuje putovanja („odiseju“) Eneje, sudionika slavnog Trojanskog rata, do njegovog konačnog odredišta. Njegovo konačno odredište varira (područje budućeg grada Rima ili Alba Longe), no činjenica da se *Eneida* nastavlja na slavni grčki ep puno govori o povezanosti ova dva naroda.

Rim je od svojih urbano-aglomeracijskih početaka (otprilike 8. st. pr. Kr) na dalje u dodiru s mnogim grčkim kolonijama Magna Graece, rani (arhaični) latinski vrlo je sličan grčkome, a i sam početak slavne rimske Republike datira približno u isto doba kada i atenska demokracija.³ Ovi elementi, ali i činjenice da je u rimskoj kulturi i književnosti jasno vidljiv grčki utjecaj te da je rimski Panteon pun grčkih bogova romaniziranih imena, jasno govore o utjecaju antičke Grčke na rimsko društvo. U nastavku rada bit će pobliže objašnjen i raščlanjen taj utjecaj.

¹ Publije Vergilije Maron bio je rimski pjesnik iz 1. st. pr. Kr. te najveći predstavnik rimske književnosti Augustovog doba, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64325>

² Homer je bio grčki epičar iz 8. st. pr. Kr. kojem se pripisuju dva najveća grčka epa Ilijada i Odiseja, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26009>

³ BEARD 2016/2017: 81, 84, 118

1. Grčko-rimska kultura i društvo

Kultura je složeni pojam koji možemo protumačiti na mnogo načina. Prema Hrvatskoj enciklopediji kultura je „Pojam koji obično označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem.“⁴ U širem smislu kulturu možemo izjednačiti s pojmom civilizacije. U osnovnom smislu riječ kultura može označavati samo određene aspekte civilizacije, poput književnosti, umjetnosti i običaja određenog društva. Dok će se na razini čitavog rada pobliže objasniti svi važniji aspekti grčko-rimske kulture, ovo poglavlje bavit će se gore navedenim dijelovima kulture.

Sam pojam „grčko-rimska kultura“ govori o povezanosti ova dva naroda, ali i njihovoj različitosti. No, kako je uopće došlo do spajanja ovih dviju kultura, odnosno ovih dviju civilizacija? Sudbine ova dva naroda su isprepletene - dok je civilizacija Stare Grčke ulazila u svoj vrhunac, na Apeninskom poluotoku svoju povijest počinju ispisivati Rimljani. Isto tako, u trenutku propadanja tada već helenističke civilizacije svoj procvat doživljava antički Rim. Teško je točno odrediti kada dolazi do dodira ove dvije kulture, no važnu ulogu u tome imaju i Etruščani.

Etruščani su bili neindoeuropski narod koji se nastanio u blizini današnje Toskane, Etruska država procvat je doživjela između 700. i 500. godine pr.Kr., a u jednom trenutku su i vladali Rimom.⁵ O Etruščanima i njihovim rimskim kraljevima Tarkvinijima bit će više rečeno kroz naredna poglavlja i potpoglavlja. Iako nemamo puno materijalnih izvora o njihovom životu, oni su izuzetno važni za ovu tematiku jer su bili poveznica između Grka i Rimljana. Etrusko je područje obilovalo broncom i rudama, imali su razvijenu trgovinu i zbog toga su bili iznimno povezani s ostatkom Sredozemlja, a naročito Grcima, zbog čega su

⁴ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34552>] 09. siječanj 2021.

⁵ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18544>] 09. siječanj 2021.

bili izloženi i njihovoj kulturi⁶. Svakako posredno možemo zaključiti da su Rimljani asimilirali dio kulturnih aspekata od Etrušćana i Grka. Mnogo je primjera koji na to ukazuju, poput groba kod Vulcija gdje je nađena keramika oslikana grčkim motivima, ali i graditeljske konstrukcije tzv. etrurskog mosta, gdje se vide lukovi koje kasnije preuzimaju i usavršavaju Rimljani⁷. No, iako su Etrurci zaslužni za početne dodire rimske i grčke kulture, grčko-rimski direktan i neposredan dodir počinje u 3. stoljeću pr. Kr. rimskim osvajanjem Sredozemlja.

Osvajanjem Sredozemlja dolazi do još većeg utjecaja grčke, „profinjene“, kulture na rimsku, posebice u književnosti, znanosti i umjetnosti. Uvode se grčke gimnazije, „dekadentno“ sjedenje u kazalištu, gole tjelovježbe, depilacija, rafinirana jestiva i mnogo drugih stvari. Rimski kritičar Marko Porcije Katon taj nagli priljev grčke kulture u rimsku opisuje zanimljivom izjavom: „Lijepi dječaci skuplji su od njiva, a posuda marinirane ribe od orača“.⁸ U to doba javljaju se velike polemike rimskih filozofa o tome je li grčka kultura preuzela rimsku ili su neke rimske tradicije neutemeljene/ne autohtone te tko su zapravo barbari, stari Grci ili Rimljani. Što su Rimljani osvajali više grčkih teritorijalnih jedinica (*Magna Graeca*) to je utjecaj grčke kulture bio jači, tako da od 3. stoljeća pr.Kr već možemo govoriti o zajedničkoj grčko-rimskoj kulturi.

Jedan od pokazatelja živahne trgovine s grčkim svijetom i snažne potrebe u rimskoj sferi za grčkim umjetničkim djelima je Olupina iz Antikitere koja datira oko 60. g. pr. Kr.⁹

Takvu masovnu kulturu je teško definirati, no nju možda najbolje daje Plutarh, suvremenik te kulture, u svojim *Usporednim životopisima* kada pokušava raščlaniti sličnosti i razlike dvije civilizacije uspoređujući njihove iznimne povijesne ličnosti¹⁰.

U narednim potpoglavljima pojedinačno će se opisati utjecaj elemenata antičke Grčke na rimski jezik, književnost, znanost umjetnost te društvo.

⁶ BEARD 2016/2017: 105

⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18544>] 09. siječanj 2021

⁸ BEARD 2016/2017: 184

⁹ BEARD 2016/2017: 288-289

¹⁰ PLUTARCHUS, *Usporedni životopisi*; s grčkog preveo Zdeslav Dukat, Zagreb : Nakladni zavod Globus, 2009.

1.1. Jezik i književnost

Jezik je glavno sredstvo ljudske komunikacije, on nas razlikuje od životinja, on nas spaja i razdvaja. U suvremeno doba, engleski je globalni jezik, univerzalni jezik sporazumijevanja. No nekada, taj globalni jezik bio je latinski. I kao što je za današnji status engleskog jezika zaslužno ogromno kolonijalno Britansko Carstvo, tako je za nekadašnji status latinskog jezika zaslužno Rimsko Carstvo. Pogotovo kroz kasnija razdoblja i veliku ulogu crkvenih institucija. Rim, odnosno rimska vojska je svojim osvajanjima širila svoju kulturu, a s njome i jezik, stoga možemo reći da je latinski jezik bio glavni izvozni proizvod starih Rimljana. Rimske vojske u njihovim pohodima pratio je latinski jezik, stoga možemo naći tekstove Eneide od Vindolanda u Engleskoj do Masada u Izraelu.¹¹

No kako je uopće nastao latinski jezik? Da bi odgovorili na to pitanje moramo se vratiti na sami početak rimske civilizacije.

Latinski jezik, *lingua Latina*, kojeg nazivamo 'mater omnium linguarum', tj. majkom svih jezika naziv je dobio po plemenu Latina i pokrajini Lacij (*Latium*). Latinski pripada indoeuropskoj grupi jezika, a korijene svog jezika vuče iz grčkog i etruščanskog.¹² Kako su stari Grci preuzeli i adaptirali fenički alfabet, tako se za Rimljane smatra da su preuzeli i adaptirali grčki alfabet. Najbolji dokaz za tu tezu je šalica iz 8. st. pr. Kr. nađena na otoku Ischia, nedaleko od Rima. Na šalici grubo prevedeno piše „Ja sam šalica Nestorova, iz koje je dobro piti“, tekst je napisan s desna na lijevo i napisan grčkim alfabetom što pokazuje da su Rimljani od svojih početaka bili upoznati sa grčkim jezikom i pismom.¹³ Prvi pisani izvor ranog, arhajskog, latinskog jezika je Lapis niger (Crni kamen), mramorna ploča pronađena na Forumu u Rimu¹⁴.

U 3. st. pr. Kr. počinje ekspanzija latinskog jezika i književnosti, u početku na području Italije te istiskuje sve ostale jezike. Iako je latinski jezik bio službeni u rimskim provincijama te latinizacija de facto nametnuta, u staroj Grčkoj odnosno u helenističkom dijelu Carstva

¹¹ MILLAR 2002: 31

¹² Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35572>] 12. siječanj 2021

¹³ MILLAR 2002: 48-49

¹⁴ MILLAR 2002: 49

glavni jezik je i dalje bio grčki¹⁵. Naposljetku, taj kulturni obrazac bio je jedan od mnogih povoda za kasnije razdvajanje Carstva na Zapadno, latinsko i Istočno, grčko.

Kao što su bili povezani jezikom, stari Grci i Rimljani bili su povezani i književnošću. Prethodno je navedeno da službeni korpus rimske književnosti datira od 3. st. pr. Kr., a kako su Rimljani Grke smatrali umješnijima u književnom stvaralaštvu počeli su oponašati grčke pisce i književnost. Mnoga grčka djela su preuzeta i adaptirana da slave latinske tradicije. Taj proces se može utjeloviti u jednom čovjeku, Liviju Androniku, zarobljenom grčkom robu koji je iz Tarenta došao u Rim, gdje prvi put izvodi tragediju i komediju te prevodi Homerovu Odiseju¹⁶. Prvu povijest Rima piše Fabio Piktore i to na grčkom jeziku, a javljaju se i velikani poput Tita Makcija Plauta, najvećeg rimskog komediografa, i Enija te njegovih *Anala*, višesveščanom epskom spjevu o rimskoj povijesti, gdje uvodi heksametar, stih rimske epike¹⁷. Horacije to razdoblje najbolje opisuje sljedećim riječima: „Zarobljena je Grčka zarobila divljeg pobjednika i unijela umjetnost u priprosti Lacij“¹⁸. No, iako su Rimljani svoju književnost započeli uzimajući predloške od Grka oni su je doveli i do novih granica savršenstva, poput Cicerona u svojim djelima te Vergilija i njegove *Eneide*, jednog od temeljnih djela europske civilizacije.

1.2 Umjetnost

Rimska umjetnost kao i čitava kultura zasniva se na latinskoj tradiciji i grčkom utjecaju, no ne smijemo zaboraviti činjenicu koliko je Rimsko Carstvo bilo veliko te da se u raznim kutovima Carstva moglo pronaći primjere lokalne umjetnosti. U početku su vidljivi etrurski utjecaji, pogotovo u graditeljstvu, a kasnije, odnosno u 3. st. pr. Kr. dolazi do naglog i jakog prodora grčke umjetnosti i to u svim segmentima. Tada dolazi do naglog razvitka umjetnosti, a tzv. helenizacija najutjecajnija je u 2. st. pr. Kr., kada u Rim dolazi do velikog priljeva

¹⁵ MILLAR 2002: 47

¹⁶ BEARD 2016/2017: 155

¹⁷ BEARD 2016/2017: 126-127, 156

¹⁸ BEARD 2016/2017: 458

grčkih umjetnina i luksuza, što je bio rezultat rimskih osvajanja u Grčkoj, primjerice pljačkanje Korinta 146. g.pr.Kr.¹⁹

U sljedećim redovima govorit će se o slikarstvu, graditeljstvu i kiparstvu Rimljana, od njihovih početaka do Carskog doba i njihovog vrhunca.

Kada govorimo o rimskom slikarstvu zapravo mislimo na zidno slikarstvo budući slikarstvo na platnu datira iz kasnijeg razdoblja. U rimskom zidnom slikarstvu dominiraju freske i mozaici. Mnogi imućni građani željeli su imati oslikane zidove svojih kuća, a najviše dokaza o raskoši fresko-slikarstva imamo iz nalazišta u Pompejima i Herkulaneju koji su stradali tijekom erupcije Vezuva. Slikarstvo u Rimu možemo podijeliti na 4 faze odnosno stila: prvi ili inkrustacijski stil, drugi ili perspektivni arhitekturni stil, treći ili Augustov stil i četvrti ili iluzionistički stil. Često su tematike tih freska i mozaika bile iz grčkog i helenističkog razdoblja, pa je tako primjerice u Pompejima pronađen Aleksandrov mozaik, dok je u Rimu pronađen pejzaž s motivima iz *Odiseje*. Jedan od važnijih pronalazaka je i mozaik *Bitka kod Issa*, pronađen također u Pompejima, koji pokazuje rimsku strast, ali gotovo i identifikaciju s poviješću antičke Grčke.²⁰

Rimsko kiparstvo u početku je vezano za etruščansko, te naknadno grčko kiparstvo. No, dok su u grčkom kiparstvu prevladavali kipovi, u rimskom kiparstvu prevladavaju poprsja (torzo). Spajanjem rimske tradicije i grčke plastike²¹ nastalo je najbolje ostvarenje rimske likovne umjetnosti, portret, odnosno portretno poprsje. Portreti su isprva bili realistični pa reprezentativni te kasnije stilizirani i na kraju pojednostavljeni.²² Promjena stilova najbolje se vidi u prikazima vladara, primjerice mladenački prikaz golobradog Augusta te kasniji prikaz Hadrijana s bradom, gdje se isto može primijetiti utjecaj grčke umjetnosti²³

¹⁹ BEARD 2016/2017: 190-191

²⁰ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021.

²¹ Plastika u kiparstvu označava slobodno stojeća trodimenzionalna tijela, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=31555>

²² Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021.

²³ BEARD 2016/2017: 381

Od spomenika najpoznatiji su *Ara Pacis Augustae* iz Rima (vidljiv helenistički stil), Trajanov stup s prizorima iz rata s Dačanima i stup Marka Aurelija s prizorima iz ratova protiv Germana i Sarmata²⁴.

Rimska arhitektura spoj je grčkih i etruščanskih utjecaja sa rimskom inovativnošću. Najbolji primjer toga je rimsko spajanje jonskog i korintskog kapitela u kompozitni kapitel²⁵. Planska izgradnja gradova i naselja na temelju geometrije, u kojoj se dvije glavne ulice *decumanus* i *cardo* sijeku pod pravim kutom i *forumom* kao njihovim sjecištem, koji je za vrijeme careva dobio velike i raskošne dimenzije, kombinacija su rimske praktičnosti i grčkog stila. Rimska arhitektura je za razliku od grčke primjenjivala tehniku nadsvođivanja – što je etrusko naslijeđe; križni i bačvasti svod, kupola i jednostavni luk.²⁶

Rimljani su voljeli graditi veliko i raskošno, od amfiteatara, teataru, terma, hramova pa sve do palača, slavoluka i akvedukta. Neke od najpoznatijih rimskih građevina su Koloseum u Rimu, Karakaline i Dioklecijanove terme, Pantheon u Rimu, hram svih bogova, i Dioklecijanova palača u Splitu²⁷. Veliki grčki utjecaj na Rimljane može se vidjeti u promjeni izgleda i ukrašavanja kuće, no o tome će više riječ biti u sljedećem potpoglavlju.

1.3 Društvo

Još jedan bitan dio kulture je društvo, ono je zapravo i ogledalo same kulture. Rimsko društvo, kao i mnoga druga bilo je strogo definirano, no glavne podjele su bile prvo na patricije i plebejce, pa na rimske i ne rimske građane, a kasnije na bogate i siromašne. Imućniji građani mogli su si priuštiti i lagodniji život.

Rimsku obitelj činili su: suprug, supruga njihova djeca i robovi (ako su si ih mogli priuštiti). Prosječno su Rimljani imali petero ili šestero djece, no samo bi ih polovica

²⁴ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021.

²⁵ Kapitel je arhitektonski element, sastavni dio stupa, njegov gornji istaknuti i često ukrašen dio koji nosi teret grede ili luka, vidi više na [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30317>]

²⁶ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021.

²⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021.

doživjela odraslu dob.²⁸ Općenito u razdoblju antike natalitet i mortalitet su bili visoki, a prosječna životna dob puno niža od današnje. U Rimu žene su imala veća prava nego drugdje za vrijeme antike, no iako su tradicionalne vrijednosti žene prikazivale kao čedne, odane i kućanice, neke vrijednosti su ipak naglašavale njihovu seksualnost i preljubništvo. Kao primjer fatalne rimske žene uzima se Klodija, utjelovljenje Medeje s Palatina²⁹ te kasnije u grčkim pjesmama poznatija kao Lezbija. Kao što je prethodno navedeno žene su imale relativnu slobodu, mogle su posjedovati imovinu, kupovati, prodavati, naslijediti i ostaviti imetak te oslobađati robove, u svakom slučaju iznimno napredna prava koja dugo vrijeme neće imati u srednjovjekovnoj Europi. Iako su imale mala prava prilikom ulaska u brak, mogle su se rastati i ponovno udavati što je rezultiralo mnogom polubračom i polusestara u rimskim obiteljima.³⁰ Mnogi carevi su bili posvojeni od svojih prethodnika kako bi imali pravo na tron.

Primjetna je razlika između položaja žena u grčkom i rimskom društvu: grčke žene bile su javno nevidljive, odvojene od muškarčevog društvenog života. Samo su se eskort dame i seksualne djelatnice družile i jele s muškarcima³¹.

Rimska kuća, odnosno *domus*, bilo je više javno nego privatno mjesto te je izgled same kuće bio izuzetno bitan. Upravo zbog te činjenice, veliki utjecaj na ukrašavanje kuća imala je grčka kultura. Primjetni su veliki mramorni ili kameni stupovi te razna umjetnička djela grčkih kipara i slikara³². Rimski *domus* građen je unutar gradskih zidova i sastoji se od malenog prostora pred vratima (*vestibulum*), uskog hodnika (*fauces*) koji vodi u atrij gdje se primaju gosti, a iz atrija se kroz blagovaonicu (*tablinum*) dolazi do raskošnog dijela, peristila³³. U Rimu odnos između kuća i obitelji nije čvrst, a česte selidbe nisu rijetkost.

Obrazovanje u Rimu bilo je slično onom u antičkoj Grčkoj: siromašnija djeca idu u javne škole ili škole s pravom javnosti, dok bogatija djeca imaju osobne pedagoge. Obrazovanje započinje od 7. godine i većinom škole pohađaju dječaci. Prvi učitelji su poučavali na grčkom, a osnovno znanje je obuhvaćalo čitanje i pisanje, aritmetiku i geometriju, književnost i grčki te kasnije i retoriku. U 2. st. pr. Kr. javljaju se helenističke škole u Rimu u kojima se gramatika drži na latinskom i grčkom, a retorika samo na grčkom

²⁸ Wikipedija, besplatna enciklopedija [https://hr.wikipedia.org/wiki/Rimska_obitelj] 15. siječanj 2021.

²⁹ Medeja je u grčkoj mitologiji bila čarobnica, fatalna žena koja je mjenjala ljubavnike i okrutno ubijala ljude, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=39734>

³⁰ BEARD 2016/2017: 271-279

³¹ BEARD 2016/2017: 271-279

³² BEARD 2016/2017: 288

³³ BEARD 2016/2017: 287

jeziku. Kasnije se pokušava ojačati i latinska retorika. Rimljanima je bio važan i tjelesni odgoj koji je pripremao djecu za vojnu službu.³⁴

Svakodnevica Rimljana sastojala se najčešće rada u polju (naravno bilo je i ostalih zanimanja), kupanja u termama, gledanja kazališnih predstava u teatrima i raznih igara (najpopularnije gladijatorske) u amfiteatrima, okupljanja i diskutiranja na forumima, raznih sportskih aktivnosti i mnogo drugih stvari. Naravno, ovo je idealizirani prikaz, jer u suštini je društvo starih Rimljana bilo „divlje“ koliko i civilizirano, bilo je mnogo raskalašenih zabava, pljačka i ubojstava, što je pak ovisilo o bogatstvu i položaju u društvu.

Na mnogo toga je utjecala kultura stare Grčke, a doticaj običnih Rimljana s njom te ismijavanje elite može se vidjeti na dekoracijama krčme iz 2. st. gdje su ispod slike grčkih filozofa nazvane „sedam mudraca“ napisane razne priproste pošalice³⁵.

2. Religija i mitologija Starih Rimljana

Ljudi žele razumjeti svijet oko sebe, prirodne nepogode i događaje. To je jedan od uzroka nastajanja mitova i religije.

Kroz razdoblje antike i dalje su popularne politeističke religije, religije u kojoj je bilo nekoliko bogova za svaki bitan segment ljudskog života. Tu religijsku shemu vjerno slijedi rimski Panteon. Rimski Panteon je skup je djelovanja mnoštva bogova i polubogova, kako rimskih tako i onih asimiliranih od pokorenih naroda. Rimski Panteon se tako konstantno širio, nije bilo neuobičajeno i da ljudi postaju bogovi nakon svoje smrti, što nam dovoljno govori o fleksibilnosti rimskog shvaćanja božanstva. Većina rimskih „glavnih“ božanstava preuzeta je iz grčkog shvaćanja religije, iako tu ne smijemo zanemariti i etruščanski utjecaj. U ovom poglavlju bit će pobliže objašnjena rimska vjera te koji su točno grčki elementi u njoj prisutni, od božanstava pa sve do funkcije hramova i vjerskih običaja.

³⁴ Prema NINČEVIĆ-HOSNI 2017

³⁵ BEARD 2016/2017: 434

Rimljani su vjerovali da imaju božansko porijeklo te je mnogo rane rimske povijesti zapravo mitsko, pogotovo za vrijeme kraljevstva. Dan danas neki od tih mitova i bića dio su naše popularne kulture.

2.1 Religija

Ako se negdje može primijetiti značajan utjecaj starih Grka na Rimljane to je religija. Većina vrhovnih rimskih božanstava koncepcijski je preuzeta od Grka te su im dana rimska imena i obilježja, pa tako većina rimskih bogova ima svoj ekvivalent u grčkoj religiji. Naravno nije zanemariv ni etruščanski utjecaj kod tog „preuzimanja“ bogova. Nekim bogovima, poput Apolona, Rimljani nisu ni promijenili ime ni obilježja nego su ih preuzeli ravno s Olimpa. Primjetno je također da su Rimljani bili fascinirani planetima (svemirskim tijelima) stoga su neka od njihovih glavnih božanstava nazvana po njima. U prvom dijelu bit će riječ o grčkim bogovima i njihovim rimskim inačicama te onim božanstvima za koje se može reći da su izvorno rimska, a u drugom dijelu više će se govoriti o vjеровanjima i vjerskim običajima Rimljana.

Osnovna rimska božanstva, i najviše štovana, bila su Jupiter, Junona i Minerva. Imali su zajednički hram na Kapitoliju zbog čega ih se naziva kapitolijsko trojstvo. Jupiter je bio vrhovni bog i bog neba, kombinacija etruščanskog boga Tinije i grčkog boga Zeusa, prikazivao se s gromom, a zaštitni znakovi su mu bili hrast i orao. Jupiterova supruga bila je Junona, rimska inačica Here, božica žena i zaštitnica braka. Zadnja božica iz kapitolijskog trojstva bila je Minerva, božica mudrosti prikazivana u ratnoj opremi, ona je ekvivalent grčke božice Atene s etruščanskim imenom.³⁶ Kada se pogleda samo ova tri božanstva, vidljivo je koliko oni sličnosti imaju s grčkim bogovima. Rimski bog rata bio je Mars, ujedno i otac Romula i Rema (rimsko božansko porijeklo), a njega se najčešće poistovjećuje s grčkim bogom Aresom. Venera je bila rimska božica proljeća, ljubavi i ljepote, isto kao i grčka božica Afrodita. Cerera je bila božica zemlje i poljoprivrede, ekvivalent grčke božice Demetre. Grčki bog vatre i kovača Hefest imao je svoju rimsku inačicu u bogu Vulkanu.

³⁶ WILKINSON 2012: 76

Kao što sam prethodno naveo Apolon nije ni imao rimsku inačicu, nego je u potpunosti „uvezen“ iz Grčke te je bio bog liječenja. Rimska božica mjeseca i lova bila je Diana, u grčkoj religiji poznatija kao Artemida. Merkur je bio rimski bog trgovine, razmjene i prijevoza, slično kao i grčki bog Hermes. Grčki bog mora Posejdon u rimskoj se religiji poistovjećuje s bogom Neptunom. Pluton, rimski bog podzemlja, ekvivalent je grčkog boga Hada. Rimski bog Bakho, bog vina, može se poistovjetiti s grčkim bogom Dionizom.³⁷

No, nisu svi bogovi toliko slični grčkim božanstvima, neki od njih imali su puno više autohtonih rimskih obilježja i značaja od grčkih (primjerice božica Vesta), dok su neki izvorni italski bogovi. Iako rimska božica Vesta ima sličnosti sa grčkom božicom Hestijom, ona je u rimskoj religiji bila puno značajnija. Vesta je bila božica kućnog ognjišta i čuvarica vječnog plamena odnosno zaštitnica doma i rimske države. Upravo zbog toga su je Rimljani izuzetno štivali. Imala je svoj, okrugli, hram na Forumu gdje je gorila vječna vatra i koji je bio otvoren za prinošenje žrtava, a o vatri su se brinule vestalke, svećenice djevice. Vesta je zapravo simbolizirala Rim, stoga su joj Rimljani pridavali veliku pažnju, što javno što privatno na kućnim svetištima.³⁸ Saturn, rimska inačica grčkog Krona, također je imao važno mjesto u rimskoj religiji. On je bio bog sjetve i ratarstva te se za njega vjerovalo da se nakon progonstva sa Olimpa smjestio u Italiji, u pokrajini Lacij. Razdoblje njegove godišnje „vladavine“ nazivalo se Zlatno doba, a Rimljani su njemu u čast održavali velike svetkovine Saturnalije.³⁹ Za Rimljane su također bili važni Flora, božica proljeća i cvijeća, Faun, bog polja i šuma, te Velika Majka, božica prirode. Zanimljivo i dan danas ti su pojmovi dio našeg jezika. Od ostalih, izvorno italskih bogova imamo Jana, boga vrata i početaka, lare, kućne bogove koji su mogli biti pakosni ili dobronamjerni te penate⁴⁰, bogove hrane i zaštitnici domova. Rimljani su također imali i svoje anđele čuvare - genije koje su poistovjećivali za bezopasnim zmijama koje su im često ulazile i izlazile iz kuća.⁴¹ Iz gore navedenog se da primijetiti koliko je Rimljanima bio bitan dom i njegova sigurnost. Za njih dom nije predstavljao kuću nego mjesto okupljanja obitelji i zajedništva.

U Rimu se o konzumaciji vjere brinuo Senat koji je zabranjivao ili uvodio nova božanstva, birao vrhovne svećenike i određivao svetkovine. Također kažnjavali su se zločini

³⁷ WILKINSON 2012: 77

³⁸ WILKINSON 2012: 82

³⁹ WILKINSON 2012: 84

⁴⁰ Za penate se govorilo da su izvorno bili trojansko božanstvo te da ih je Eneja donio u srednju Italiju kad se doselio, prema WILKINSON 2012: 83

⁴¹ WILKINSON 2012: 83

protiv religije poput svetogrđa ili nepoštivanja gradskih bogova⁴². U Rimu su se poput božanstva slavili car i carska obitelj⁴³, no razlika je što se nije slavio živi car nego njegova moć, a nakon smrti on postaje pravim bogom⁴⁴. Sveta mjesta u Rimu su bila hramovi, žrtvenici i razna svetišta, a popularan je bio i *templum*, mjesto određeno za motrenje ptica. Najstariji rimski oblik hrama nastao je pod etruščanskim utjecajem; stupovi u prednjoj fronti, prostorije kulta u stražnjoj, a kasnije ih pod grčkim utjecajem okružuju jednim redom stupova i izdužuju. Najbolji primjer za to je Jupiterov hram na Kapitoliju. U središtu hrama kip božanstva, a u stražnjem dijelu darovi bogovima, ispred hrama nalazio se žrtvenik. Svećenici su čuvari hrama i samo oni mogu ulaziti u njega. Svećenici su primali darove, predvodili molitve i prinosili žrtve božanstvima. Nosili su hiton s grimiznim rubom, imali dugu kosu i za razliku od Grka svoju dužnost su obavljali doživotno. U Rimu otac obitelji moli i žrtvuje za svoju obitelj, a za državu to rade svećenici.⁴⁵

Rimljani su kao i stari Grci imali mnogo svetkovina, svaki od važnijih bogova je imao svoju svetkovinu, a neki i više njih. Jupiteru su bile posvećene Ide i *Ludi Romani*, glavna svetkovina Junone bila je *Matronalia*, a Minerve Kvinkvatre, izvorno ratne svetkovine. Za Rimljane je također bila važna svetkovina Vestalija, u čast božice Veste. Osim svetkovina bogovima su bili posvećeni mjeseci ili dani. Primjerice ožujak je bio posvećen Marsu, bogu rata, a Veneri mjesec travanj. Cerera je imala svoj dan 19. travnja, Vulkan 23. kolovoza, a Apolon 13. srpnja.⁴⁶

Zaključno, mnoge svoje običaje i vjerovanja Rimljani su preuzeli od Etruščana i Grka, od karaktera bogova do izgleda hramova i raznih svetkovina, što dovoljno govori o takozvanoj etrursko-grčko-rimskoj religiji.

2.2 Mitologija

⁴² Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 13. siječanj 2021

⁴³ Slavljenje carske obitelji zvalo se *isotheoi timai*: *iso* označava kao, a *theoi* bogove, odnosno časti slične božjima, ali ne identične, vidi više u BEARD. 2016/2017: 399

⁴⁴ BEARD 2016/ 2017: 398-399

⁴⁵ Prema GREČI 2016

⁴⁶ Prema GREČI 2016

Sama riječ „mit“ dolazi od grčke riječi *mythos* koja znači govor, a u tradicionalnom značenju riječi - priče o nadnaravnim radnjama bogova ili junaka, koje su utemeljile neku kulturu⁴⁷.

Rim nije oduvijek bio velika, prostrana država s milijunima stanovnika i razvijenom kulturom. Rim je svoju povijest započeo kao malo naselje, kao i svako drugo na italskom području te se s vremenom širio i razvijao. No, jedna takva civilizacija nije mogla imati skromne početke. Tako su kod Rimljana kolale razne mitske priče o nastanku Rima, priče koje im daju božansko nasljeđe. No, nisu samo početci mitski, o ranoj povijesti Rima nema danas puno sačuvanih izvora stoga se „mitska“ ostavština toga doba uzima kao glavno ishodište u istraživanjima. U ovom potpoglavlju biti će riječ o nekim od najpopularnijih rimskih mitova te će se dati prikaz utjecaja starih Grka na rimsku mitologiju.

Jedan od najpoznatijih rimskih mitova je onaj o Eneji, čovjeku toliko poznatom da je i slavni Vergilije napisao još slavnijski epski spjev o njemu - *Eneidu*. No, kao i kod mnogih mitova postoji puno različitih inačica mita o Eneji. Neki smatraju da je on izvorni osnivač Rima, dok neki zastupaju tezu da je on predak Romula i Rema, osnivač tzv. dinastije Alba Longe:

*Eneja bježi iz Troje, s preživjelim Trojancima, nakon razaranja Troje. Proveo je kratko vrijeme u Trakiji da bi otišao na Delos gdje mu proročica kaže da ode u zemlju svojih predaka. On krene prema Krete gdje je vladao njegov predak Dardan, ali kad kuga izbije među njegovim sljedbenicima u snu mu se ukažu obiteljski bogovi koji kažu da je pravo porijeklo Dardanosa u Italiji. Eneja zatim iz Krete plovi u Epir gdje sretne Helena koji mu govori o budućem putovanju te da se skrasi na mjestu gdje ugleda bijelu svinju s 30 praščića. Svinja je predstavljala Lacij dok praščići mogu označavati 30 predstavnika latinske lige ili 30 godina do osnutka Alba Longe. Također mu kaže da posjeti Sibila u Kumi koja će mu reći više o budućnosti. Na Siciliji rođak Akest primi Eneju i njegove ljude, no ovdje umire Anhiz. Kad ode sa Sicilije oluja ga odvede do Didone osnivačice Kartage. Venera uzrokuje zaljublivanje Didone u Eneju koji nakon nekog vremena odlazi da ispuni proročanstvo za svoj narod zbog čega se ona ubije. Odlazi na Siciliju gdje odaje počast ocu na godišnjicu smrti, tu izgubi dio flote u požaru, a starije i nemoćne ostavi pod zaštitom Akesta. Odlazi na Kumu gdje mu Sibila govori o njegovim budućim borbama i trijumfima, zatim ga pošalje u podzemlje da razgovara s duhom svoga oca koji mu govori o veličini koju će imati njegov grad Rim sve do Augusta. Nakon toga Eneja dolazi na područje budućeg Laurentuma gdje narodom Aborigines, vlada kralj Latin. (...) Na ovom Latinovom području Eneja naiđe na svinju i praščiće, za koje je Helen preokao da su mjesto na kojem treba ostati. Prijatelji se s Latinom, kojemu je proročica rekla da ruku svoje kćeri da strancu. Turn iz dinastije Rutula smatra da je on taj stranac jer dijelom nije iz Italije. (...) Ipak, Latin preferira Eneju zbog čega dođe do bitke između Trojanaca i Rutula. Eneji pomažu Etrušćani pod vodstvom Tarhona i Evandera. (...) Na strani Turna bio je protjerani tiranin iz Cere, Mezencije. Eneja pobjedi te se oženi za Laviniju, a pokorenim Latinima obeća da mogu zadržati svoje običaje, ali moraju štovati i bogove koje on dovodi sa sobom. Na mjestu gdje je prvo pristao s brodom nakon dugog putovanja, u blizini usta Tibera, Eneja osniva Lavinij. (...) Njegov sin Askanije napušta Lavinij te osniva Alba Longu na albanskim brdima, a njega nasljeđuje 12 kraljeva kroz tri stoljeća.*⁴⁸

⁴⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41235>] 20. siječanj 2021.

⁴⁸ Citirano iz GLAVINIĆ 2017: 10-12

Ovim mitom se korijeni rimskog naroda vežu za Trojanski rat, što direktno povezuje sa starim Grcima. U ovome epu spominje se i Kartaga, rimski najveći neprijatelj, te njihova kraljica koja želi Eneju odvratiti od njegove sudbine. Ovaj mit su također često koristili rimski vladari kako bi opravdali svoje pravo na vlast u sjevernoj Africi. Očito je kako je ovaj mit imao identitetsku i političku svrhu veličanja rimskog budućeg supstrata.

Drugi mit o nastanku Rima donosi priču o braći Romulu i Remu te famoznoj vučici. Ovaj mit također ima mnogo verzija i mnogo raznih tumačenja. Samo podrijetlo blizanaca već izaziva brojne diskusije. Ako su Romul i Rem sinovi rimskog boga rata, Marsa, to znači da i sam rimski narod ima božansko podrijetlo. Upitno je i jesu li uistinu blizanci postojali ili je to samo metafora te da li ih je uopće mogla spasiti vučica ili ona također predstavlja nešto drugo. Livijeva verzija iz 1. st. pr. Kr. danas se uzima kao najvjerojatnija:

Mit o Romulu i Remu započinje s njihovim djedom Numitorom, pripadnikom loze albanskih kraljeva koju je započeo Enejin sin Askanije. Amulije, njegov brat, nudi mu da izabere između kraljevstva i obiteljskog bogatstva. Numitor izabre kraljevstvo, no Amulije koristi bogatstvo kako bi ga svrgnuo s vlasti. Također ubija Numitorova sina dok kćer Reu Silviju šalje u Vestalke, kako ne bi mogla imati potomke obzirom da mora biti djevica. Međutim u hramu Vestalki nju siluje bog Mars nakon čega ostaje trudna te dobija blizance. Amulije, kad je saznao za trudnoću, stavlja Reu Silviju pod nadzor da bi ju, kad je rodila, stavio u tamnicu, a blizance dao svojim pastirima da ih bace u Tiber. Tiber je u to vrijeme poplavio, te su pastiri stavili djecu u košare, da bi došli do korita rijeke, pri tom misleći da oni nikako ne mogu preživjeti sve te muke. Blizanci su se nasukali kraj smokve Ficus Ruminalis na obroncima Palatina. Vučica je tražila vodu kad je čula plač blizanaca te ih odnosi u pećinu, kasnije nazvanu Lupercal, gdje ih doji. Tu ih je vidio pastir Faustul koji vodi djecu svojoj ženi Aki Larenciji, a njima je baš tada umrlo novorođeno dijete. Tako su Romul i Rem odgojeni kao pastiri uz Faustula i Aku Larenciju. U mladenačkom razdoblju povremeno sudjeluju u razbojništvu te je Rem tijekom jednog od tih pothvata uhvaćen i doveden pred Numitora. Nakon što shvate da su istog roda dvojac kuje plan kako srušiti Amulija, dok u isto vrijeme Romul saznaje od Faustula da je posvojen te sudjeluje s bratom u vraćanju Numitora na tron. Nakon uspjeha u tom pothvatu blizanci odlučuju otići iz Alba Longe kako bi osnovali vlastiti grad. Odlaze na područje gdje ih je izbacila rijeka nakon što ih je Amulije pokušao ubiti., tu traže znak bogova na kojem točno mjestu da osnuju novi grad te se upuštaju u ritual augura. Romul se popeo na Palatin, a Rem na Aventin odnosno na mjesto Remoria. Iako Rem prvi dobije znak u vidu 6 ptica, Romul vidi 12 ptica te dobije pravo da osnuje grad na Palatinu. Nakon što napravi pomerium Rem ga preskače i naruga se bratovim zidinama zbog čega ga Romul tada ubija i kaže da će tako završiti svi koji pokušaju preskočiti zidine Rima. Romul na Kapitoliju osniva azil gdje prima odmetnike, no problem je u tome što nema žena. Diplomatskim putovima pokušava dovesti žene u grad, ali stalno je odbijan, jer je riječ o novoosnovanom gradu u kojem se nalazi skupina sumnjiva porijekla. Poziva okolne narode Antemane, Cenine, Krustumerije i Sabinjane na Konsualije u vrijeme kada se u čast Neptuna odvijaju utrke u Cirkusu Maksimusu. Tijekom ovih svetkovina Rimljani otimaju žene svojih susjeda, koji pak bježe jer nisu u mogućnosti pomoći im. Nakon toga izbija rat kojeg zaustavljaju Sabinjanke te dolazi do povezivanja dvaju plemena. Isto tako na vlast u novoosnovano kraljevstvo uz Romula dolazi Tit Tacije kralj Sabinjana, koji ubrzo umire te Romul ponovo postaje jedini vladar. Na tom mjestu ostaje do svoje smrti 717. god. pr. Kr. kada ga na Marsovom polju među božanstva uzdiže otac Mars.⁴⁹

Neupitno je da je grčka mitologija utjecala na stvaranje mita o Romulu i Remu, od božjih silovanja, bratoubojstava do otmica, sve podsjeća na brojne grčke mitove. No također

⁴⁹ Citirano iz GLAVINIĆ 2017: 14-15

je zanimljiva činjenica da su Rimljani taj mit prihvatili kao apsolutnu istinu, a o tome nam govori i podatak da je na popisu rimskih ratnih trijumfa prvi stajao „Romul, kralj, sin Marsa“⁵⁰. Također, zbog ovog mita rimski vladari smatraju da su iznad drugih vladara te da zbog svog božanskog podrijetla imaju pravo vladati tuđim zemljama. Rimski mitovi su imali političku svrhu, najčešće kako bi se objasnio nastanak rimske države te državnih institucija i običaja, a nekad kako bi se rimski narod veličao.

Većina mitova dolazi iz ranog vremena rimske države, odnosno za vrijeme rimskog kraljevstva i rane republike. Mitovi o otmici Sabinjanki, dio je mita o Romulu koji objašnjava savezništvo sa Sabinjanima, Lukreciji, kao junakinji koja je svojom žrtvom srušila Tarkvinija Oholog te Muciju Sevoli, primjeru odanog Rimljanina (vlastitu ruku stavio u vatru kako bi dokazao odanost), samo su neki od njih. Poznata je i priča o Marku Manliju koji je za vrijeme galske opsade Rima ugledao „božanske“ guske i na vrijeme reagirao.⁵¹ Koliko su Rimljani vjerovali u svoju vječnost govori i sljedeći izreka: „Dok Kolosej stoji, stajat će i Rim; kada Kolosej padne, past će i Rim; kada padne Rim, past će i svijet!“⁵².

3. Vojska i vojna osvajanja antičkog Rima

Rimska vojska je važna okosnica rimske države. Njena organiziranost, sposobnost i uvježbanost proširile su granice Rima na skoro cijeli poznati antički svijet. Da vojska nije bila toliko jaka, rimska civilizacija bi vjerojatno bila manje značajnija.

Rimljani su se od svojih početaka širili, prvo na okolna brda italskog područja pa onda i cijele Italije, a zatim i po cijeloj Europi i Sjevernoj Africi. Osim što je rimska vojska sa sobom nosila moć Rima ona je nosila i njihovu kulturu. Kao što je bilo rečeno primjerci svezaka *Eneide* mogli su se naći od Britanije do Afrike. No, glavni razlog zašto je, ne samo rimska vojska, već čitava rimska država bila toliko uspješna je sposobnost adaptacije. Rimljani su oduvijek prisvajali ono najbolje od svojih susjeda i pokorenih zemalja te integrirali u svoju civilizaciju. To isto vrijedi i za vojsku, bilo da se radi o vojnoj formaciji,

⁵⁰ BEARD 2016/2017: 69

⁵¹ Wikiwand [https://www.wikiwand.com/sh/Rimska_mitologija] 24. siječanj 2021.

⁵² Wikipedija, besplatna enciklopedija [<https://hr.wikipedia.org/wiki/Kolosej>] 24. siječanj 2021.

logistici, zapovjednicima ili ljudstvu, rimska vojska je bila fleksibilna ali je počivala na tradicionalnim rimskim vrijednostima, što je bio njen ključ uspjeha. Stoga i ne čudi da su mnogi najprije pokoreni zapovjednici i vojnici kasnije ratovali pod rimskim obilježjem.

Rimljanima je u ratovanju bio uzor i Aleksandar Veliki te njegova osvajanja i velika helenistička vojska zbog čega se u rimskoj vojsci može vidjeti puno elemenata iz helenizma, na čemu će posebno biti naglasak.

3.1 Vojska

Iako su glavna snaga Rimljana bili legionari koji su njihova izvorna tvorevina, mnogo stvari preuzeto je od helenističkih kraljeva te kasnije usavršeno. Za logistiku, diplomaciju i neke načine ratovanja uvelike je zaslužna i helenistička Grčka. No, dok je helenistička vojska bila velika, heterogena te zahtijevalaiskusne i sposobne zapovjednike kako bi bila uspješna, rimska vojska je bila bolje strukturirana, sistematizirana i jednostavnija za upravljanje te nije toliko ovisila o zapovjednicima i njihovim sposobnostima. Zahvaljujući tome i velikim resursima, pogotovo u ljudstvu, Rimljani su bili jači od ostalih. Ne treba zaboraviti da se rimska vojska konstantno razvijala i reformirala, stoga njezin razvoj treba podijeliti na više razdoblja.

Rimljani su u početku prihvatili „hoplitsku revoluciju“ i preuzeli grčki ustroj vojske, falangu, no nakon poraza od Gala u 4. st. pr. Kr. shvatili su da im takav ustroj ne odgovara, a i veliki problem je bio što su Rimljani sami morali kupiti vojnu opremu. Rimljani su za vrijeme ratova u središnjoj Italiji vojsku ustrojili na manipularni način koji je najbolje opisao grčki pisac Polybus. Koristili su formaciju s tri bojne linije koje su se sastojale od *hastata*, *principesa* i *triarii*, najmlađi su bili u prvoj liniji dok su u zadnjoj liniji bili najstariji i najiskusniji.⁵³ Rimski legionari, odnosno teška pješadija, imala je sljedeću opremu: pravokutni štit *scutum*, mač *gladius*, bacačko koplje *pilum*, brončanu kacigu te metalni ili kožni oklop. Tešku pješadiju pratila je laka pješadija, *velites*, koji su zapravo bili kopljanici. Oni su uz par malih bacačkih koplja, *verutum*, imali mač *gladius*, okrugli mali štit *parmu* te kacigu s vučjim krznom radi teatralnosti. Uz pješadiju Rimljani su imali i konjicu, *equites*,

⁵³ Prema KIMER 2015

koja je bila malena i ne pretjerano jaka te se znala pretvoriti u dodatnu pješadiju. Za vrijeme kasnog Carstva dobila je na većoj važnosti, no Rimljani su više preferirali plaćeničku konjicu (pogotovo Numiđane). Jedna rimska legija sastojala se od 4000 do 5000 pješaka te 200 do 300 konjanika.⁵⁴ Senator Gaj Marije svojom reformom profesionalizira vojsku. Vojska postaje stajaća, plaćena te je vojnicima osigurana mirovina (posjed najčešće), isto tako vojnici više ne moraju kupovati svoju opremu nego su država ili generali dužni opskrbiti svoje vojnike njome. Marije također mijenja ustrojstvo vojske, manipule zamjenjuje kohorta koja postaje standardna jedinica antičkog Rima. Kohorta se sastojala od 6 centurija i ukupno 480 legionara, jednu legiju je činilo 10 kohorta, s time da je prva bila 2 puta veća od druge.⁵⁵ Marijanska reforma dovela je do stvaranja privatnih vojski te kasnijih trijumvirata i Augustovog principata, no o tome će riječ više biti u poglavlju o politici.

Što se tiče rimske mornarice, ona nije bila nešto taktički razvijena no Rimljani su bitke dobivali zahvaljujući brojčanoj nadmoći i resursima, a posebnu ulogu imala je u Punskim ratovima. Poput Kartage i helenističkih država, Rimljani su mornaricu koristili za transport vojnika i vojnu opskrbu. Koristili su galije na kojima je bilo oko 300 veslača i mornara, a na brodovima su uglavnom služili siromašni rimski građani, saveznici (među njima i Grci) te robovi.⁵⁶

Za razliku od strukture i formacije rimske vojske koja je bila temeljena na italском i rimskom nasljeđu, rimska logistika, diplomacija i taktika svoje korijene mogu zahvaliti helenističkim vladarima. Treba uzeti u obzir da su Rimljani bili ratoboran narod s izvrsnim strateškim razmišljanjem što je omogućilo nastajanje imperijalne rimske Republike odnosno kasnije Carstva. Za vrijeme Republike vrhovni vojni zapovjednici su bili dva konzula, politički no ne nužno i loši zapovjednici, a za vrijeme Carstva tu ulogu imao je car. Za razliku od helenističkih kraljeva rimski generali nisu se borili na prvoj crti bojišnice. Rimski način ratovanja temeljio se na proračunatim napadima, dnevnim utaborenjem i razrađenim sustavom koji nije ovisio kompletno o generalu.⁵⁷ No, Rimljani su poput Grka koristili i noćne napade. General je za vrijeme Republike slušao Senat koji je bio vojno i strateško središte, s čime dolazi do odvajanja političkih od ratnih parametra, no sam rat postaje politički. U Senatu su bili mnogi vojno iskusni aristokrati čiji je savjet kasnije znao poslušati i car za vrijeme Carstva. Rimljani su učili iz svojih poraza i preuzimali od svojih neprijatelja

⁵⁴ Prema KIMER 2015

⁵⁵ Prema KIMER 2015

⁵⁶ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 364

⁵⁷ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 374

sve ono što su smatrali dobrim. Primjerice Rimljani su od Filipa II. preuzeli taktiku „zavadi pa vladaj“ s kojom su zauzeli mnogo neprijateljskih gradova pomoću unutarnje izdaje. Taktika se temeljila na iskorištavanju nezadovoljstva, političkih neslaganja i raznih frakcija kod neprijatelja te korištenjem mita kako bi prešli na rimsku stranu, mnogi gradova tako su pali bez prave borbe.⁵⁸

Još jedna taktika preuzeta iz helenizma je i takozvana „Fabijanova taktika“⁵⁹ koja se temeljila na tome da se bude što bliže neprijatelju kako bi se onemogućilo izvođenje ratnih operacija, no dovoljno daleko da ne dođe do izravne bitke. Takva taktika koristila se često u Drugom punskom ratu. No, dok helenistička vojska koristi brze marševe, Rimljani su žrtvovali brzinu za sigurnije marševe, iznimka je također bio Drugi punski rat. Rimski generali ovisili su o rimskoj podršci, stoga su znali donijeti populističke odluke. Izbjegavali su nepotrebne ljudske gubitke (Rimljana) te znali poniziti i uništiti neprijatelja. Najveću čast koju je rimski general mogao dobiti za vrijeme republike je održavanje ratnog trijumfa⁶⁰. Rimljani su brutalnost koristili i za demoralizaciju protivnika, posebice izivljavanje nad mrtvima (glave pribijene na kolac). Silovanje, pljačkanje i ubijanje u poraženim gradovima bila je normalna pojava, neki gradovi poput Kartage i Korinta uništeni su te spaljeni. No prihvatili su grčko pravilo kojim se pošteđuje grad koji se samostalno predaje.⁶¹

Rimska logistika je također bila razvijena, što je i omogućilo Rimu brojne prekomorske ratove. Vojna reforma Filipa II. uključivala je brojne logističke inovacije koje kasnije preuzimaju Rimljani. Primjerice umjesto da si vojnici sami kupuju hranu ili vode kuhare sa sobom, oni sakupljaju namirnice i daju ih kuharima stacioniranim u vojnim kampovima. No s druge strane, iako su helenističke vojske bile velike s do 80 000 ljudi, Rimljani taj običaj nisu preuzeli⁶² već su se držali svojih manjih taktičkih jedinica kojima je bilo lakše upravljati. Rimljani su po uzoru na helenističke vladare sklapali brojna kratkoročna i strateška savezništva koja su im pomagala s ljudstvom, logistikom i opskrbom tijekom rata. U 3. i 2. st. pr. Kr. dolazi do razvijanja morske opskrbe te povećanja važnosti morskih baza,

⁵⁸ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 374-377

⁵⁹ Taktika nazvana po Fabiusu Maximusu koji ju je uspješno koristio za vrijeme II. Punskih ratova, SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 377

⁶⁰ Ratni trijumf sastojao se od prolaska pobjedničkog generala i njegove vojske ulicama Rima, ponosno se pokazivao plijen ratne pobjede (ljudski i materijalni) a Rimljani su slavili i radosno pozdravljali svoga generala, vidi više u SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 487

⁶¹ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 397

⁶² U bitci kod Kane Rimljani su imali puno veću vojsku od svoje uobičajne, no nakon što su pretrpjeli težak poraz odustali su od takvih velikih vojska i vratili se veličini od 30 000 ljudi, vidi više u SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 379

gradova. Drugi punski rat je bio prekretnica u rimskoj logistici i administraciji. Rimljani su kasnije imali sofisticiranu logistiku, a za sobom su ostavili jedan od najvažnijih izuma današnjice, moderne ceste⁶³. Gradili su ceste svugdje gdje su išli kako bi olakšali opskrbu i kretanje trupa - „Sve ceste vode u Rim“.

Prema helenističkom uzoru Rimljani su ratove počinjali u proljeće i završavali na jesen. Ako rat nije bio gotov do zime, vojska bi se povukla u zimsku bazu *hibernu*. Kasnije, kod prekomorskih ratova dolazilo je i do zimskih borbi. Rimljani, kao i Grci, nisu efektivno koristili skaute sve do kasne Republike, zbog čega su bili podložni zasjedi. O istinitosti prikupljenih informacija odlučivao je zapovjednik. Rimljani su od Grka preuzeli elemente fortifikacije i opsade koje su znatno unaprijedili za vrijeme kasne Republike, također poput Grka uspostavljali su vojne kolonije na strateškim mjestima radi pritiska na neprijatelja.⁶⁴

3.2 Vojna osvajanja

Rimska vojska bila je, kolokvijalno rečeno, pomno usklađena mašinerija, a Rimljani su sami po sebi bili ratoboran i imperijalistički narod. Kada se sve to uzme u obzir nije ni čudno da su osvojili skoro cijeli antički svijet. Zanimljivo je da su Rimljani vjerovali u takozvani pravedni rat, odnosno smatrali su da je rat odobren od bogova ako je obrambeni. Stoga ni ne čudi činjenica da su sve svoje ratove prikazivali kao obrambene. Koga su sve napadali i osvajali Rimljani za vrijeme Republike te na koji način je to povezano s Grcima odnosno Helenima bit će riječ u sljedećim redovima.

Rimska ekspanzija počinje u vrijeme rane Republike. Rimljani se u 4. stoljeću susreću s trostrukim izazovom: natjecanju s ostalim latinskim gradovima za primat u Latinskoj ligi, napetom odnosu s razvijenijim Etruščanima i sukobima s italjskim plemenima Volscima i Aequinima. 340. g. pr. Kr. dolazi do rata s latinskim gradovima u kojem Rim pobjeđuje i uspostavlja dominaciju u Latinskoj ligi, a kasnije ih uklapa u svoju državu. I Etruščani su uskoro pod sferom utjecaja Rima, a i italjska plemena na sjeveru su također pobijeđena. Rimljani su imali takozvani *fetial law*, odnosno smatrali su da je rat odobren od strane

⁶³ Pod pojmom moderne ceste smatraju se ceste sa ugrađenim odvodima kako bi se spriječilo poplavljanje cesta, vidi više u SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 383

⁶⁴ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 389-391

bogova ako je obrambeni, tumačenje i odobrenje rata pripalo je zajednici svećenika *fetiales*. Između njih izabran je *pater patratus* koji je objavljivao ratove i sastavljao mirovne sporazume čime se daje vjerski značaj ratovanju. Primjerice, ako je Rimu napravljena šteta, a nije nadoknađena išlo se u rat. Kasnije Rim traži naknadu štete u ime njegovih saveznika i „prijatelja“ kako bi mogao objaviti rat.⁶⁵

U 6. i 5. stoljeću postoje naznake diplomacije s Grcima i Kartagom, no tek u 3. st. pr. Kr dolazi do pravih dodira s tim civilizacijama. Rimske ekspanzionističke težnje uvelike je usporila Galska opsada Rima 390. g. pr. Kr., Rim je bio pod opsadom, teško je poražen i primoran platiti ratnu odštetu. Rimljani su se oporavili od tog udarca i sljedećih 800 godina Rim nije bio osvojen. U 4. i 3. st. pr. Kr dolazi do rimske ekspanzije u Italiji, raznim bilateralnim sporazumima Rim je uspostavio dominaciju te je vojska Italije praktički bila pod Rimom, *formula togatorum*. Tada dolazi i do rimskih dodira s grčkim gradovima u Italiji poput Neapolisa i Tarentuma, a postaje vidljiv i grčki utjecaj na Rimljane: uzimaju grčka imena poput Philo, Sophus i Philipps.⁶⁶

No, konačan dodir Rima i helenizma dogodio se u ratu protiv helenističkog kralja Epira, Pira. Početkom 3. st. pr. Kr. grad Tarent ratovao je s Rimom te je u pomoć pozvao kralja Pira. Pir je pobijedio Rimljane u dvije bitke no s velikim gubicima⁶⁷, a zadnju bitku Pir je izgubio i Rimljani su zauzeli sporan grad. Po Piru je danas nazvana Pirova pobjeda - pobjeda koja se pobjedom smatra samo u formalnom smislu, dok su ostali gubici toliko značajni da su rezultati pobjede zanemarivi.

U ratovima protiv helenističkih država Rimljani preuzimaju grčke norme diplomacije, ratovanja i mira, no zadržavaju svoj *bellum iustum* (pravedni rat). Navodno su u 4. i 3. st. pr. Kr. postojali diplomatski odnosi s Aleksandrom i Ptolomejevićima u Egiptu. Rimljani pomažu Grcima u borbi protiv ilirskih pirata uspostavljajući diplomatski odnos *amicitia*. *Amicitia* je bila rimska inačica grčkog koncepta *philia*, u teoriji predstavljala je suradništvo dvije strane no u praksi ona je bila jednosmjerna, odnosno Rim je bio dominantna strana. Rimljani su se služili *amicitia* odnosom i u pokoravanju Grčke odnosno u II. Makedonskom ratu, ratu protiv Filipa V., kralja Makedonije. Rimljani su iskoristili grčku diplomaciju i koncept gradova-država protiv njih. Na Istamskim igrama 196. godine pr. Kr. Rimljani su

⁶⁵ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 313-315

⁶⁶ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 317-318

⁶⁷ Rimljani su se tada prvi puta susreli sa ratnim slonovima koji su bili česti dio helenističkih vojski, vidi više u SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 318, 420

objavili da će Grčke gradove ostaviti slobodne i s njihovim zakonima. Već tijekom III. Makedonskog rata ustanovljeno je da će svi grčki gradovi koji ne pokažu odanost Rimu biti disciplinirani, u takvim gradovima smijenjeni su dotadašnji političari i postavljeni prorimski političari, a kao iskaz moći grad Epir je bio uništen. Rimska sloboda grčkim gradovima značila je da je Grcima dopušteno lokalnim stvarima baviti se sami, dok je za sve ostalo bilo nužno pitati Rimljane kao „neutralne“ arbitre helenističkog svijeta.⁶⁸

Najveći neprijatelj rimske Republike bila je Kartaga. Kartaga je kao i Rim htjela zavladata Sredozemljem, stoga i ne čudi činjenica da su se ove dvije velike antičke sile sukobile tri puta u stotinjak godina u takozvanim Punskim ratovima. Punski ratovi su za Rimljane predstavljali veliku kušnju i rezultirali brojnim vojnim reformama, no na kraju i potvrdili Rim kao gospodara Sredozemlja. U Prvome punskom ratu (264. - 241. g. pr. Kr.) borbe na kopnu i moru vodile su se za Siciliju. Rimljani su izgradili svoju prvu pomorsku flotu i pobijedili Kartažane primjenom jurišnih mostova montiranih na brodovima. Rimljani su osvojili Siciliju, a Kartaga je morala platiti ratnu odštetu.⁶⁹ Kartaga se kasnije počela širiti po Španjolskoj, a Rimljani su strateški uspostavili *amicitiu* s gradom Saguntum. Kartaški general Hanibal osvojio je grad, a Rimljani su tražili odštetu u ime svog „prijatelja“. Kada je Kartaga to odbila Rimljani su proglasili rat (obrambeni) i počeli s invazijom Afrike i Španjolske⁷⁰. Drugi Punski rat trajao je od 218. do 201. godine pr. Kr. Hanibal je u tom ratu prodro u Italiju i Rimljanima nanio težak poraz u bitci kod Kane 216. g. pr. Kr. došavši pritom blizu Rima⁷¹. No morao se vratiti u Afriku gdje ga je u bici kod Zame 202. g. pr. Kr. porazio Scipion Afrički. Kartaga se morala odreći Španjolske, sredozemnih otoka i Numidije, spaliti svoje ratne brodove, obvezati se da neće voditi ratove bez dopuštenja Rima te platiti veliku ratnu odštetu. Treći punski rat (149. - 146. pr. Kr.) bio je izazvan sporovima numidskoga kralja Masinise s Kartagom. Na uporno traženje Katona Starijega da se Kartaga razori rimski Senat je odlučio povesti rat i odmah napao Kartagu s kopna i s mora. Nakon 3 godine Rimljani su zauzeli, opljačkali i razorili Kartagu te simbolički na mjestu grada izorali brazdu, a stanovnike pobili ili prodali u roblje. Padom Kartage Rim postaje apsolutni gospodar Sredozemlja.⁷²

⁶⁸ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 318-322

⁶⁹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51111>] 31. siječanj 2021.

⁷⁰ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 320

⁷¹ Hannibal ad portas! (lat.: Hanibal je pred vratima), uzrečica koja se u Rimu čula kada se Hanibal 211. pr. Kr. opasno približio Rimu. Poslovično se upotrebljava kao upozorenje da neka velika opasnost izravno prijete, vidi više na <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=24316>

⁷² Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51111>] 31. siječanj 2021.

4. Politika i pravni aspekti Rimske države

Rimska država gradila se stoljećima, od svojih mitskih početaka i kraljevstva preko republike Rim je postao carstvo. U tom procesu mnogo se toga promijenilo u rimskoj državi, od društva, vjerovanja, vojske pa do politike. Politika je umijeće upravljanja državom ili drugom političkom zajednicom, te svi postupci upravljanja koji se očituju u organiziranim oblicima društvenoga djelovanja i društvenim institucijama putem kojih ljudi teže ostvarivanju svojih društvenih interesa i reguliranju općih poslova zajednice⁷³. Sama riječ politika romanizirana je inačica grčke riječi koja je označavala poslove vezane uz *polis*.

U ovom poglavlju biti će riječ o unutarnjoj i vanjskoj politici Rima, kako se ona mijenjala kroz godine i strukture vlasti te na koji način su Grci utjecali na nju, no i kako su Rimljani utjecali na Grke i ostatak antičkog svijeta. Razni rimski kraljevi, senatori, konzuli i carevi imali su veću ili manju ulogu u kreiranju politike Rima, nekada su to radili zbog vlastitih interesa, a nekada zbog interesa države, no zajedničko im je da su nesvjesno kreirali rimsku sudbinu. Posebnu pozornost imati će i pravni aspekti koje je rimska država donijela kako bi osigurala mir u svojoj kasnije ogromnoj i politički raznovrsnoj državi.

4.1 Rimsko Kraljevstvo

Kao što je i bilo rečeno, razdoblje rimskog kraljevstva izuzetno je mitsko. Krajem 19. stoljeća ispod crnog kamena na Forumu otkriven je natpis *rex* (kralj), riječ koja potvrđuje da je nekad postojalo kraljevstvo⁷⁴. Nema puno dokaza o tom razdoblju Rima i sve što znamo iz tog razdoblja je iz priča i tekstova ljudi koji su živjeli mnogo kasnije, a njihove priče je prenio

⁷³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49240>] 1. veljače 2021.

⁷⁴ BEARD 2016/2017: 85

rimski povjesničar Tit Livije u svojoj knjizi Povijesti Rima⁷⁵. No, iako je čitavo to razdoblje mitsko, preko priča možemo saznati kako je otprilike tekao razvoj rimske države na njenom samom početku te odnose s drugim, okolnim narodima. Isto tako, primijetit će se utjecaj grčke i etruščanske kulture na Rimljane u ovom, ranom razdoblju, njihove države. Rimsko kraljevstvo započinje s Romulom te se spominje još šest kraljeva dok zadnji, Tarkvinije Oholi, nije svrgnut.

Kao datum osnutka Rima uzima se 753. g. pr. Kr. Datum je dosta precizan uzimajući u obzir malo znanja o ovom razdoblju, a njegov osnivač i prvi kralj bio je Romul. U poglavlju o mitologiji objašnjen je mit o Romulu i nastanku grada, a nakon mita o osnutku slijedi mit o otmici Sabinjanki koji objašnjava da su Rimljani imali dodire sa susjedima Sabinjanima, a čak se spominje i da je Romul dijelio vlast sa Sabinjanom Tit Tacijem. Numa Pompilije, kralj koji je naslijedio Romula, također je bio Sabinjanin. Numi se pripisuju mnoge vjerske reforme, odnosno smatra ga se utemeljiteljem rimske religije. Smatra se da je Numa ustanovio niz svećeničkih službi koje su trebali nadgledati glavne obrede (žrtvovanje životinja uvijek prisutno) uključujući i vestalke koje su morale održavati vječni plamen na Forumu. Iz tog razdoblja potječu pojmovi „religija“ i „pontifeks“ koji se i danas koriste. Numi se pripisuje i strukturiranje kalendara od dvanaest mjeseci koji je temelj današnjeg modernog kalendara. Rimljanima su kalendari služili za obilježavanje godišnjih svetkovina. Numu nasljeđuje Tul Hostilije, ratoborni kralj koji obnavlja neprijateljstva s okolnim susjedima. A nakon Hostilija dolazi Anko Marcije, utemeljitelj rimske luke Ostije.⁷⁶

Nakon njih smatra se da su Etruščani osvojili Rim te da uspostavljaju vlast kroz dva etruščanska kralja, Tarkvinija, između kojih se smjestio Servije Tulije, navodno Latin. Za vrijeme ova tri kralja dolazi do urbane transformacije Rima te velikog etruščanskog i grčkog utjecaja na rimsku kulturu i društvo. Za Tarkvinija Priska, odnosno Starijeg, se smatra da je sagradio rimski Forum i Cirkus te podigao Jupiterov hram na Kapitoliju. Za vrijeme posljednjih kraljeva Rim je već bio jedan od većih gradova na području središnjeg dijela Apeninskog poluotoka s oko 20 000 do 30 000 stanovnika. Servije Tulije izuzetno je važan za rimsku politiku, za njega se smatra da je prvi organizirao cenzus, popis stanovništva, te upisao Rimljane u građansko tijelo klasificirajući ih po razredima u skladu s njihovim bogatstvom. Političku reformu povezao je s vojnom te je građane Rima podijelio na centurije. Bilo je 80 centurija prve klase (imućnijih građana) te 18 centurija elitne konjice i 20 do 30

⁷⁵ BEARD 2016/2017: 87

⁷⁶ BEARD 2016/2017: 90-98

centurija od druge do pete klase (siromašniji građani). Što su građani imućniji to si mogu priuštiti bolju ratnu opremu, a sustav je organiziran tako da imućni građani imaju i političku moć. Centurije su se primjenjivale kao baza glavne izborne skupštine rimskog naroda. Ovakav politički sistem koristio se za vrijeme Republike te je malo vjerojatno da je mogao biti toliko sofisticiran za to vrijeme.⁷⁷

Iako su sa sobom Tarkviniji doveli prosperitet, etruščanski utjecaj i grčku umjetnost, zadnji rimski kralj, Tarkvinije Oholi imat će vrlo ozloglašenu ulogu u rimskoj povijesti. Nakon njega pojam „kralj“ odnosno *rex* postat će omražen u rimskoj politici. Po utjecaju na grčku predaju kraj, kao i početak Kraljevstva vezan je uz seksualne zločine. Prema narodnoj predaji jedan od Tarkvinijevih sinova silovao je Lukreciju, uzornu rimsku ženu. Lukrecija je rekla mužu i ocu za zločin te se ubila. Lucije Junije Brut, koji je prisustvovao njenom samoubojstvu, osigurao je potporu vojske i izmorenog naroda te prisilio Tarkvinija i njegove sinove na progonstvo. Tarkvinije se uz pomoć Etruščana pokušao vratiti na vlast no nije uspio te je poražen u bitci u kojoj su se navodno Rimljanima pridružili bogovi Kastor i Poluks. Padom Tarkvinija prestaje razdoblje Rimskog kraljevstva i počinje razdoblje Republike, a kao godina osnutka Rimske republike uzima se 509. g. pr. Kr.⁷⁸

4.2 Rimska Republika

Rimska republika vrhunac je antičke demokracije. Republika je trajala otprilike 500 godina i u tom razdoblju Rim je od običnog italskog grada postao velesila Sredozemlja. Rimljani su indirektno ili direktno kontrolirali većinu poznatog antičkog svijeta. U prethodnim poglavljima obrađeno je društvo, religija i vojska rimske države, a ponajviše Republike jer u to doba dolazi do razvijanja odnosno nastajanja rimske države kakvu mi danas znamo. U ovom poglavlju naglasak će biti na politiku Republike, vanjsku i unutarnju, te razne pravne aspekte i zakone donesene u ovo doba. Za razliku od rimskog kraljevstva koje je pomalo mitsko, o razdoblju Republike imamo dosta spisa i izvora koji nam pokazuju kako je funkcionirala država.

⁷⁷ BEARD 2016/2017: 99-107

⁷⁸ BEARD 2016/2017: 108-119

Nakon proglašenja Republike Rimom vladaju dva konzula koja se biraju svake godine. U početku su političko vodstvo preuzeli patriciji. Patriciji su bili takozvani starosjedioci, potomci starih rimskih obitelji koji su godinama živjeli na području Rima, u modernom smislu bili bi plemići. Plebejci su bili doseljenici, no to nije u potpunosti točno. Oni su zapravo u modernom smislu bili pučani, bilo ih je više od patricija no bili su siromašniji pa nisu imali pravo sudjelovati u vlasti u počecima Republike. Stoga možemo zaključiti da je prvobitni ustroj rimske Republike bio više aristokratski. Suprotnosti između patricija (*patricii*) i slobodnih ali bespravnih plebejaca (*plebs*) ubrzo su dovele do žestokih borba među njima, takozvani *secessio plebis* odnosno pokušaj izdvajanja i napuštanja grada od strane plebejaca. Borba plebejaca za njihova prava trajala je otprilike 200 godina, no na kraju su patriciji morali popustiti jer su im plebejci bili potrebni, ponajviše kao vojnici. Prvo je izbor magistrata prešao na centurijatske komicije, odnosno plebs je mogao birati svoje tribune, predstavnike, u tributskim komicijama odnosno skupštinama. Pučki tribuni imali su pravo staviti veto na bilo koji zakon. Sredinom 5. st. pr. Kr. provedena je prva kodifikacija rimskog prava, takozvani Zakon dvanaest ploča koji je postao osnova rimskog prava, a njime su plebejci oslobođeni od patricijske samovolje. U 4. stoljeću pr. Kr. jedan od dvojice konzula je mogao biti plebejac te su plebejci imali pristup pretorskoj, cenzorskoj i edilskoj dužnosti⁷⁹. Početkom 3. stoljeća plebejac može postati i *pontifex maximus*, vrhovni svećenik, a zaključci tributskih komicija (plebiscita) postali su obveznima za sav narod te su na kraju krajeva plebejci postali u potpunosti izjednačeni u pravima s patricijima, a najveću korist od toga imali su bogati plebejci koji su uz patricije činili *nobilitas*, činovničku aristokraciju.⁸⁰

Prema Polibiju rimski je ustroj vlasti, odnosno rimski ustav bio ostvarenje grčkog filozofskog ideala „miješanog sustava“. Konzuli su bili element monarhije, Senat element aristokracije, a Narod demokracije. Takav izbalansirani odnos gdje nijedna strana ne može prevagnuti donio je Rimu unutarnju stabilnost koja mu je omogućila vanjski uspjeh.⁸¹ Republiku zato najbolje opisuje i natpis koji se nalazio na zgradi Senata, SPQR, *Senatus Populusque Romanum*⁸². Rim je napravio par presedana u antičkom svijetu, primjerice 139. g. pr. Kr. uveden je zakon da se rimski izbori provode tajnim glasovanjem, to je bila ključna

⁷⁹ pretor – magistrat koji je obavljao civilnu sudsku funkciju, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50246>; cenzor – bivši konzuli, procjenjuju imovinu radi plaćanja poreza i podjele građana na tribuse, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11243> ; edil – viši činovnik gradske uprave, pomoćnik pučkih tribuna, vidi više na <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17061>

⁸⁰ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 2. veljače 2021.

⁸¹ POLYBIUS (1999.) *The histories*, Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press

⁸² Senat i rimski narod, vidi više na <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55371>

reforma koja je garantirala jamstvo političke slobode. Rim je također bilo jedino mjesto u antičkom Sredozemlju gdje je država bila odgovorna za opskrbu svojih građana prehrambenim namirnicama, najviše žitom. Grčki svijet je ovisio o povremenim milostinjama i izljevima velikodušnosti. Presedan se također dogodio i nakon Savezničkih ratova, od tada su svi Italici građani mogli dobiti rimsko građanstvo što je najbliže nacionalnoj državi u to doba.⁸³

U poglavlju o Vojsci bilo je riječi o vojnim osvajanjima i vanjskoj politici Rimske republike stoga će kao primjer rimske vanjske politike i interpretacije „prijateljstva“ za vrijeme Republike najbolje poslužiti sljedeći primjer. Kada se 165. g. pr. Kr. Antiokus IV. Sirijski pripremao napasti Aleksandriju i Ptolomeja VI. posjetili su ga rimski ambasadori. Prema helenističkoj diplomaciji i njegovu prijateljstvu s Rimom, otišao ih je pozdraviti. Rimljani su bili bezobrazni te od njega tražili da se smjesta povuče s teritorija Ptolomejevića. Antiokus se prema helenističkom protokolu htio savjetovati sa svojim vojnim savjetnicima no tada rimski ambasador Popillius nacrtu u pijesku krug oko sirijskog kralja i kaže mu da ili će prihvatiti rimske uvjete prije nego što iziđe iz kruga ili će ratovati s Rimom. Znajući rimsku vojnu moć, Antiokus je prihvatio rimske uvjete nakon čega su ga Rimljani pozdravili kao kralja i prijatelja rimskog naroda.⁸⁴

No sva ta vojna osvajanja ostavila su utjecaj na rimsku državu koja više nije bila tako unutarne stabilna. Bogati su postali bogatiji, a siromašni siromašniji, a najteži je bio položaj robova kojih je sad bilo izuzetno mnogo. U 2. i 1. stoljeću pr. Kr. dolazi do ustanaka i pobuna koje krvavo guši rimska vojska, a položaj seljaka neuspješno pokušavaju poboljšati pučki tribuni, braća Grakho. Nakon toga dolazi do velikih podjela u rimskoj politici, pristaše Senata sa Sulom, *optimates*, bore se protiv narodne stranke Gaja Marija, *populares*. Marije je svojim reformama reorganizirao vojsku koja sada postaje odana svojim vojskovođama, a ne Senatu. Iako je s time ograničio vlast Senata i Sule ta reforma je kasnije dovela do trijumvirata i naposljetku pada Republike. Kada je pobijedio Senat i Sula, provedeno je krvavo čišćenje Marijevih pristaša. Nakon Sule, Gnej Pompej dobiva povjerenje Senata, on završava čistku te guši Spartakov ustanak i postaje politička ličnost Rima. Uz Pompeja važnu ulogu su imali bogati Kras i iskusni vojskovođa Julije Cezar, njih troje rješavaju anarhiju međusobno raspodjeljujući vlast u Prvom trijumviratu. Smrću Krasa, i pobjedom nad Pompejem, Cezar ostaje sam na čelu Rima s titulom doživotnog diktatora. Dan danas je

⁸³ BEARD 2016/2017: 202-205, 214

⁸⁴ SABIN-VAN WEES-WHITBY 2008: 324

poznata Cezarova izjava kada prelazi rijeku Rubikon te izgovara riječi grčkog komediografa Meandra: „Kocka je bačena“.⁸⁵

Iako s Cezarom počinje monarhistički oblik vladavine, Senat se još nije htio oprostiti od Republike te stoga dolazi do urote senatora i ubojstva Cezara 44. g. pr. Kr. Cezar je u oporuci proglasio Oktavijana svojim sinom i nasljednikom te on zajedno sa Markom Antonijom i Lepidom sklapa Drugi trijumvirat. Oktavijan tjera Lepida na odstupanje iz trijumvirata te pobjeđuje Marka Antonija u ključnoj bitki kod Akcija i postaje jedini vladar. Oktavijan uzima ime August (uzvišeni) i postaje doživotni princeps ujedinjujući u svojoj osobi sve bitnije političke titule Rimske republike. Iako se vladavina Augusta zove principat, s njim završava razdoblje Republike i počinje razdoblje Rimskog carstva.⁸⁶

4.3 Rimsko Carstvo

Rimsko Carstvo zadnji je oblik rimske države te ujedno i njen najveći, najraskošniji i najmoćniji period. Nakon 500 godina Republike dolazi približno toliko godina Carstva. Zlatno doba rimske države, a i samog Carstva počinje sa Augustom, koji je službeno bio princeps a ne car, te traje 200-tinjak godina i završava sa Markom Aurelijom. Nakon toga dolazi do propadanja i raspadanja tog ogromnog Carstva te sa padom Zapadnog Rimskog carstva dolazi i do kraja rimske države. Iako je Istočno Rimsko Carstvo postojalo još 1000 godina, ono je više bila grčka nego rimska država te je povjesničari danas nazivaju Bizantskim Carstvom⁸⁷. U nastavku biti će riječ o politici ovoga doba te kako su Grci, a pogotovo lik Aleksandra Velikog utjecali na rimske careve te zašto se Istočno Carstvo greciziralo.

August je bio poveznica između Republike i Carstva, temeljio je svoju vlast na tribunskim počastim i vojnoj sili te je utemeljio upravu Rimskog Carstva. Augustove reforme postavile su temelj carske vladavine, primjerice njegovo načelo posvajanja dovelo je na tron sposobne vladare. Razdoblje 14 careva završava upravo sa Komodom, pravim sinom cara Marka Aurelija. No sam proces nasljedbe nije bio idiličan, često je dolazilo do ubojstava ili

⁸⁵ BEARD 2016/2017: 193-208, 215-223, 241-256

⁸⁶ BEARD 2016/2017: 256-264, 301-304, 321-331

⁸⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7941>] 7. veljače 2021.

samoubojstava prijašnjih careva. August svojim posvajanjem Tiberija, svog posinka, utemeljuje Julijejsko-klaudijejsku dinastiju. Nakon nje dolaze Flavijejska dinastija i dinastija Antonina. August je također uveo takozvani kult cara, odnosno diljem Rima i njegovog ogromnog teritorija mogli su se naći brojni prikazi Augusta, od kipova, slika, novčića do minijatura. Svi modeli su bili standardizirani i prikazivali Augusta idealiziranog mladenačkog izgleda po uzoru na klasičnu atensku umjetnost, čak i kad je bio starac. Na taj način svi stanovnici rimske države mogli su se povezati sa svojim vladarom. August je također za svoj pečatnjak odabrao lik Sfinge iz grčke mitologije, po uzoru na Aleksandra Velikog, a taj pečatnjak koristili su i mnogi carevi poslije njega. August je volio igre uloga, gdje su Rimljani glumili Grke i obrnuto, a na svojoj samrtni izrekao je rečenicu tipičnu za krajeve grčkih komedija: „Ako sam dobro odigrao ulogu, onda mi plješćite“. Augustova ideja kulta cara ostala je i nakon njega. Primjerice od cara Hadrijana carevi se prikazuju s bradama što pokazuje utjecaj grčke kulture i na taj rimski aspekt. No taj aspekt je također dignut na višu razinu pa su se u Rimu car i carska obitelj slavili poput božanstva, no postojale su razlike između božanstva i živog cara. Po uzoru na grčki svijet car se slavio kao *iso*, a ne kao bog (*thea*), odnosno slavila se njegova moć. Kada bi car umro postao bi pravo božanstvo.⁸⁸

Za vrijeme cara Trajana (98.-117.g.) Rimsko Carstvo je najveće, no već nakon Marka Aurelija krajem 2. stoljeća dolazi do njegova degradiranja. Granice Carstva sve više ugrožavaju barbarska plemena, a pretorijanci ruše i postavljaju svoje vojskovođe za careve - to se razdoblje naziva doba vojnih careva (192-283.g.). Rimsko Carstvo u 3. stoljeću slabi, namjesnici provincija vladaju samostalno, a državne granice su pod teretom provala Germana, Parta i Perzijanaca. Car Karakalina 212. g. donosi zakon *Constitutio Antoniniana* kojim su svi slobodni građani stekli rimsko građansko pravo. Ovim zakonom htjelo se oporezivati čitavo stanovništvo Rimskog Carstva, no njime nestaju razlike između rimskih i nerimskih građana.⁸⁹

U 3. stoljeću počinje se Rimskim Carstvom širiti nova religija, kršćanstvo, s kojom se vlast mora boriti. Javlja se novi oblik vladavine, *dominat*, odnosno oblik apsolutne monarhije čiji je prvi veći predstavnik car Dioklecijan. Dioklecijan je osigurao državne granice, slomio otpor pobunjenih robova i kolona, vlast Senata ograničio isključivo na grad Rim, preuredio vojsku i reorganizirao državnu upravu te podijelio cijelo carstvo na 4 prefekture, odnosno

⁸⁸ BEARD 2016/2017: 301-359

⁸⁹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 7. veljače 2021.

uveo tetrarhiju. Dioklecijana u 4. stoljeću nasljeđuje Konstantin I. Veliki koji svoju rezidenciju prebacuje u Konstantinopol, odnosno Bizantij i Milanskim ediktom prekida progone kršćana. Teodozije I. bio je posljednji car ujedinjenog Carstva te on kršćanstvo proglašava državnom religijom. Njegovom smrću, dolazi do raspada carstva na Zapadno i Istočno, a 476. godine kada germanski vojskovođa Odoakar svrgava posljednjeg Zapadnorimskog cara Romula Augusta dolazi i do konačne propasti antičke rimske države.⁹⁰

Iako je Istočno Rimsko Carstvo preživjelo upade barbara i razne nevolje, a njeni vladari sebe smatrali carevima cijelog Carstva to nije bila objektivna stvarnost. Nakon Justinijana I., koji je posljednji ujedinio Carstvo, dolazi do grecizacije Carstva i postupnog odvajanja Istoka od Zapada što je kulminiralo Crkvenim raskolom. Primjerice već je u 7. stoljeću službeni jezik carstva grčki, a i opća kultura je više podsjećala na grčku nego na nekadašnju rimsku, stoga se danas za tu državu koristi naziv Bizant odnosno Bizantsko Carstvo⁹¹.

Zaključak

Cilj ovog rada bio je obraditi rimsku državu i njene najvažnije aspekte te utvrditi koji su od tih aspekata preuzeti od starih Grka i koji su nastali pod njihovim neposrednim utjecajem. Rimski državni i društveni aspekti su izuzetno kompleksni. Tijekom svojeg postojanja ono se razvija i mijenja, uključujući i sam oblik države. Grčka civilizacija bila je starija i profinjenija od rimske pa i ne čudi činjenica da su Rimljani toliko elemenata preuzeli od Grka odnosno Helena.

Diplomski rad podijeljen je na četiri važna aspekta: kulturu i društvo, religiju i mitologiju, vojsku te politiku. Kroz prizmu ta četiri aspekta prikazan je razvoj rimske države

⁹⁰ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52920>] 7. veljače 2021.

⁹¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7941>] 7. veljače 2021.

te na koji način i u kolikoj mjeri su Grci imali utjecaj na isto. Naravno, ne smije se zaboraviti ni veliki utjecaj Etruščana na Rimljane, no s druge strane na Etruščane su također jako utjecali Grci.

Sve u svemu Rimljani su uvijek bili poznati po adaptaciji, odnosno asimilaciji iz drugih kultura zbog čega su i bili tako uspješni. Rimska civilizacija u svojoj punoj snazi bila je globalna država te je uspjela pokoriti većinu poznatoga Antičkog svijeta. No, rimsko društvo i kultura oblikovano je grčkim elementima. Rimljani su izuzetno cijenili Grke, cijenili su ih do tolike mjere da su se pomoću mitologije i religije htjeli poistovjetiti s njima. U Rimu su najcjenjenije umjetnine i skulpture bile grčke, u književnosti su se čitali i kopirali grčki autori, a rimski puk je sa zadovoljstvom preuzeo grčke običaje. Zbog toga danas i govorimo o grčko-rimskoj kulturi koja je, po mojem mišljenju, više grčka nego rimska. Čak i u vojnom aspektu, koji je najviše izvorno rimski, vidljiv je utjecaj grčkih vojskovođa i njihovih vojnih taktika, a ni rimska politika nije ostala imuna na grčki utjecaj. Stoga možemo zaključiti da je „srce“, odnosno „žila kucavica“, rimske kulture Antička Grčka te da bi grčka kultura postojala bez rimske no rimska kultura, barem ona kakvu danas poznajemo, ne bi postojala bez grčke.

Literatura:

1. BEARD, M. (2016./2017.) *SPQR Povijest starog Rima*, prev. I. Ott, Zagreb: Školska knjiga
2. GLAVINIĆ, B. (2017.) „Mitovi o osnutku Rima na rimskom novcu“, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb
3. GREČI, D. (2016.) „Rimska religija do dolaska kršćana“ *Latina et Graeca*, sv. 2 (28): 45-68
4. KIMER, K. (2015.) „Rimska vojska“, *Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, sv. 7 (7): 21-25
5. MILLAR, F. (2002.) *Rome, the Greek World, and the East*, 1. Izdanje, London: The University of North Carolina Press
6. MUSIĆ, A. (2002.) *Nacrt grčkih i rimskih starina*, Faks. izd. iz 1942. god, Zagreb: Ex libris
7. NINČEVIĆ, M., HOSNI, I. (2017) „Razvoj starorimskog sustava odgoja i obrazovanja“, *Školski vjesnik : časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, sv. 66 (1): 43-61
8. POSAVEC, M. (2004) „Jesu li Grci bili inovatori, a Rimljani plagijatori: Rim i Grčka kao stereotip“, *Latina et Graeca*, sv. 2 (6): 21-39
9. SABIN, P., VAN WEES, H., WHITBY, M. (2008.) *The Cambridge history of greek and roman warfare, volume I*, 2. izdanje, Cambridge: Cambridge University Press
10. WILKINSON, P. (2009./2012.) *Mitovi i legende*, prev. F. Horvatić, Zagreb: Profil Knjiga d.o.o.
11. Leksikografski zavod Miroslav Krleža (2021.), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35937>

12. Wikimedia foundation Inc. (2021.), *Wikipedija: Slobodna enciklopedija*, https://hr.wikipedia.org/wiki/Glavna_stranica

Izvori:

plu

1. HOMERUS, *Ilijada*; preveo i protumačio Tomo Maretić; pregledao i priredio Stjepan Ivšić, Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 2003. (Čakovec : "Zrinski")
2. PLUTARCHUS, *Usporedni životopisi* ; s grčkog preveo Zdeslav Dukat, Zagreb : Nakladni zavod Globus, 2009.
3. POLYBIUS, *The histories*, Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press. 1999.
4. TACITUS, CORNELIUS, *Anali*; preveo i priredio Josip Miklić, Zagreb : Matica hrvatska, 2006.
5. VERGILIUS MARO, PUBLIUS, *Eneida* ; s latinskog preveo Bratoljub Klaić, Zagreb : Globus media, 2005.